

KEMAH KAZASININ DEMOĞRAFİK YAPISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1835 TARİHLİ NÜFUS DEFTERİNE GÖRE)

A EVALUATION ON THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF KEMAH PROVINCE (ACCORDING TO THE CENSUS REGISTERS IN 1835)

Abdulkadir GÜL¹

ÖZET: Tarihi süreçte Kemah, müstahkem bir kale yerleşimi olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemi idari açıdan kendi ismiyle anılan bir sancak olan Kemah'ın sınırları oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Ancak Kemah kazası yapılan yeni idari düzenlemelerde periyodik bir şekilde küçülmüştür. Kemah kazası, kale yerleşmesiyle sınırlı bir kasaba ve köylerden oluşmaktadır. Osmanlı'nın Kemah'ı sınırlarına kattığı ilk yıllarda mahalle yerleşmelerinin gelişmediği, ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Kemah kalesi içerisinde mahallerin şekillendiği gözlemlenmektedir. Kazadaki yerleşim birimleri başta güvenlik, ekonomik şartlar ve nüfus gibi etkenlere bağlı bir gelişim göstermiştir.

Osmanlı dönemi Kemah kazası hakkında birkaç incelemenin dışında fazlaca bir çalışma bulunmamaktadır. 1835 tarihli nüfus defteri esas alınarak yapılan bu inceleme ile Kemah kazasının, nüfus, yerleşme ve idari yapısına dair mevcut bilgilere yenilerini eklemek ümit edilmektedir. Çalışmanın giriş kısmında XIX. yüzyıla kadar Kemah'ın idari yapısı ve nüfusu hakkında bir takım değerlendirmeler yapılmıştır. Öncelikle kazada Müslim ve Gayr-i Müslim nüfus, sonra ise kasaba ve köylerin nüfusu üzerinde durulmuştur. Sonra defterde tasnif şekli esas alınarak nüfus konusu irdelenmiştir. Ayrıca iç göç olgusundan bahsedildi ve kazanın nüfus ve iskân yapısına etki eden faktörlerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. İhtiyaç duyuldukça arşiv tasniflerindeki diğer kayıtlardan da istifade edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kemah, Nüfus, Nüfus Defteri, Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl.

ABSTRACT: Historically, Kemah has emerged as a solid fortress settlement. The borders of Kemah, which is a sanjac that is called by its own name in administrative terms in the Ottoman period, covers a very wide area. However, the new administrative regulations in Kemal province have periodically shrunk. Kemah is made up of towns and villages limited by settlement of the castle. Neighborhood settlements did not improve in the first years when the Ottoman Empire added Kemah to its borders, but XVI. It is observed from the middle of the century that the chambers inside the Kemah castle have been shaped. Settlements have developed mainly due to factors such as security, economic conditions and population.

There are not many studies except Kemah province in the Ottoman period. It is hoped that this review made on the basis of the population book dated 1835 will add to the existing information on the Kemah accident, population, settlement and administrative structure. At the beginning of the work, Up to a hundred years Kemah's administrative structure and population have been evaluated. First of all, Muslim and non-Muslim population in the accident, then the population of the towns and villages was emphasized. Then, in the book, the subject of population was examined on the basis of sorting. It was also mentioned about the phenomenon of internal migration and the factors that affect the population and settlement structure of the accident were discussed. Needlessly, it was also used from other records in the archive.

Keywords: Kemah, Population, Population Notebook, Ottoman State, XIX. century.

¹ Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, abdulcadirgul25@hotmail.com

1. GİRİŞ

Araştırmamızın konusunu oluşturan Kemah kazası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır². Ortaçağlarda önemli bir kale olarak rastladığımız Kemah ve yakın çevresinin tarihi antik dönemlere kadar gider. Kemah askeri bir şehir ve istihkâm şeklinde ortaya çıkmış bir yerleşmedir. Kalenin hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir³. Kemah şehrinin, müstâhkem bir kaleye sahip olması, onun fiziki olarak gelişimini kale ile birlikte yaşadığını gösterir. Diğer bir ifadeyle şehrin mekâna yayılmasını belirleyen etkenlerin başında kale ve surları gelmektedir.

Osmanlı idaresine giren Kemah, idari taksimatta sancak merkezi haline getirilmiştir. Ancak XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kemah'ın, şehir açısından pek de gelişmiş olduğunu söyleyemeyiz. Kemah'ın sancak merkezi seçilmesinin en önemli sebebi, son derece müstahkem bir kaleye sahip olmasıdır. 1516 tarihli ilk tahrir kaydında şehirde mahalle belirtilmemiştir.⁴ Mahallelerin gelişiminin Osmanlı idaresiyle birlikte olduğu gözlemlenmektedir. 1520 ve 1530 tarihli defterlerde kasabada dört mahallenin varlığına rastlamaktayız. Bunlar; Câmî Mahallesi, Ahi Ferec mahallesi, Rumbacı mahallesi ve Orta mahallesidir.⁵ 1568 ve 1591 tarihli defterlerde ise son mahalleye ait kayıt bulunmamaktadır⁶. Bu son iki mahalle Hıristiyan Mahallesi olduğuna göre 1530'dan sonra Orta mahallesinin Rumbacı mahallesiyle birleştiği varsayılabilir. Yukarıda isimleri zikredilen bu mahallelerde belirli bir miktar nüfus meskündür. Kaza merkezinin tahmini nüfus miktarı 1516'da 2581 kişi, 1520'de 3697 kişi, 1530'da 3697 kişi, 1568'de 3042 kişi ve 1591'de 2556 kişiden ibaretti.⁷ Kemah kazasının tahmini nüfusu ise 1520'de 11461 kişi Müslim, 12357 kişi Gayr-i Müslim, 1530'da 9091 kişi Müslim, 10634 kişi Gayr-i Müslim, 1568'de 17492 kişi Müslim, 20744 kişi Gayr-i Müslim, 1591'de 15918 kişi Müslim ve 19776 kişi Gayr-i Müslim'dir. Kemah kalesinde meskûn ahalinin yanı sıra sayıları dönemlere göre değişmekle beraber 750-1000 arasında yeniçeri ve azap askerinin varlığına da rastlanmaktadır.⁸ Evliya Çelebiye göre ise XVII. yüzyılın ortalarında kale içerisinde 600 kadar ev ve kale muhafızı olarak adlandırılan 500 asker bulunmaktaydı.⁹

1642 tarihinde kazanın nahiye sayısı 8'dir. Bu tarihte Kemah merkezinde toplam 283 Müslim hane, 115 Gayr-i Müslim hane ikamet etmekteydi. Kemah kazasına bağlı köylerde ise meskûn Müslim hane 1456, Gayr-i Müslim hane ise 627'dir.¹⁰ Bu tarihte, kaza nüfusu içerisinde ilmiye ricali ve sâdât-ı kirâmdan pek çok kimse bulunmaktadır. Ayrıca Kemah ve kalesinin Osmanlılar zamanında çok mamur olduğu, arşiv kayıtlarından ve vakfiye suretlerinden anlaşılmaktadır.¹¹ Kemah kasabası hakkında Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "*iç kal'a da toprak örtülü altı yüz kadar hane vardır. Lakin dar mahallede vaki' olmuş bağırsız, bağçesiz evlerdir..... Şehir şah-râh üzerinde vaki' olmadığından kârban yolu değildir. Bir hilaf-ı sengistân içre vaki' olub nehr-i Furat bu şehrin cânib-i şarkîsinden Erzurum dağlarında Dumlu Sultan cebelinden gelüb bu şehri reyy idüüb bu kal'a kayasın dolaşub cânib-i garba cereyân ederek...*"¹² şeklinde önemli bilgiler vermektedir.

² Adem Başbüyük, *Kemah İlçesinin Coğrafyası*, Ankara 2004, s. 1-4.

³ İlhan Şahin, "Kemah", *D.V.İ.A.*, Cilt:25, Ankara 2002, s.219.

⁴ *BOA. TD. 60, s.67.*

⁵ *BOA. TD.387, s.788; TD. 168, s.15-18.*

⁶ *BOA. TD.540, s.8; KKA. TD. 41, s.90a.*

⁷ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK. Yayınları, Ankara 1990, s.142-143.

⁸ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s.137.

⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul 1314, s.198.

¹⁰ Mehmet İnbaşı, "1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Kemah Kazası", https://www.academia.edu/28702541/829852_Prof._Dr._Minbasi_Kemah_Sanca%C4%9F%C4%B1.pdf.

¹¹ XVI. yüzyıl vakıf kayıtları için bkz. *BOA. TD. 199*. Sonraki yıllar için bkz. *BOA. EV.d.18273, s.12; EV.d.12359, s.4; EV.d.18823, s.26; EV.d.12359, s.5; EV.d.18823, s.11; EV.d.18823, s.20. vb.*

¹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s.198.

Seyahatnamede Kemah'ın şah-râh(şah yolu, ana yol) üzerinde bulunmadığı belirtilmesine rağmen, 1642 tarihli defterde çok sayıda menzil ve derbent hizmeti gören köylerin kaydına rastlanmaktadır.¹³ Osmanlı kayıtlarında Trabzon-Diyarbakır Caddesi şeklinde adlandırılan yol, kaza içerisinden bir vadi boyunca geçmektedir.¹⁴ Bu transit yol haberleşme, güvenlik, ulaşım ve ticaret açısından önemlidir. Ancak yolu belirli geçitler ve dar boğazlar güvensiz kılmaktadır. Yolu bazı yerlerini ise Karasu (Fırat) nehri bölmekte ve seyahati zorlaştırmaktadır. Taşkınların yaşandığı dönemlerde, ulaşım sekteye uğramaktaydı.¹⁵ XVI. yüzyılın başlarından itibaren yol boyunca ulaşımın düzenli sağlanması için menzilliklik, köprücülük, derbencilik gibi grupların varlığına rastlamaktayız. Diğer taraftan nehir ulaşımı ve karşı tarafa geçişlerde keleşçi esnafı faaliyet göstermekteydi.¹⁶ 19. yüzyılın sonlarında itibaren imparatorluğun genelinde olduğu gibi Kemah ve havalisinde de yol yapımı çalışmalarına hız verilmiştir. Kemah kazasındaki yeni şosenin inşası, mevcut yolun ıslahı şeklinde olmuştur. Yeni yolun inşası sırasında kâr-gîr ve odun köprülerin yapımına da şahit olmaktadır.¹⁷

2. XIX. YÜZYIL KEMAH KAZASININ NÜFUSU

Toplum içerisinde var olan sosyal grupların tasniflenmesinde, nüfus sayımlarının önemi büyüktür. Bu hususta sağlıklı analizler yapabilmek ancak güvenilir nüfus sayımlarıyla mümkündür. Bu veri toplama çalışmaları, kuşkusuz araştırmacılara ele aldıkları dönem açısından büyük imkânlar sağlamaktadır. Sosyal yapının temel unsuru olan nüfus, toplumun mevcut niceliğini ifade etmekle birlikte, o toplumun iktisadi, sosyal ve kültürel birçok hadiselerini de izahı açısından önemli bir rol oynamaktadır. Nüfus, sadece günümüzde değil, geçmişte de dünyada, gerek askerî ve gerekse malî konulardan dolayı dikkati çekmiş, bu sebeple, nüfus miktarını tespit etmek için dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre tahrirler yapılmıştır. Eski dönemlere ait bu tahrirleri ve nüfus verilerini değerlendirmek üzere “*tarihi demografi*” diye bir bilim dalı teşekkül etmiştir.¹⁸

Osmanlı tahrir geleneğinin güçlü olduğu devletlerarasında önde gelenlerdendir. Osmanlı Devletinde nüfus kayıtlarından öne çıkanların başında, tahrir ve diğer nüfus defterleri gelmektedir. Osmanlı, daha erken zamanlarından itibaren fethedilen bölgede, öncelikle nüfus ve arazi tahriri yapmaktaydı.¹⁹ Başlangıçta Osmanlı nüfus sayımlarının nedeni, devletteki toplam nüfusun ya da toplumsal-etnik yapılanmaya ilişkin ayrıntıların doğru olarak kaydını yapmak gibi bir istekten ibaret değildi. XV-XVI. yüzyıllardaki tahrirler²⁰, yetişkin erkekleri, özellikle vergi ödeyen kişi olarak hane reisiyle birlikte bekârları ve diğerlerini içeriyordu.²¹ XVII. yüzyıla kadar, periyodik denebilecek nitelikte olan bu tahrir defterlerinin yerini, avâız vergilerin toplamak için oluşturulan avâız defterleri almıştır. XVIII. yüzyılda müstakil avâız defterlerine ilave olarak, kadı sicillerindeki tevzî defterleri öne çıkmaktadır. Her ne kadar bu tahrirler yapıldığı dönemin, nüfusuna ait bazı bilgileri içeriyorsa da, bunlara günümüz anlayışına uygun nüfus sayımı demek mümkün değildir. Ancak 1831'den itibaren modern anlamda nüfus

¹³ İnbaşı, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Kemah Kazası”, s.832.

¹⁴ Abdulkadir Gül, “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies*, Volume 3 / 1 2011, s.113-129.

¹⁵ Bu yol hakkında seyyahlar bilgiler nakletmektedirler bkz. J.G. Taylor, “Journal of a Tour in Armenia, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Dersim Dagh in 1866”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 38 (1868), s. 281-361; Vincent W. Yorke, “A Journey in the Valley of the Upper Euphrates Source”, *The Geographical Journal*, Vol. 8, No. 5 (Nov., 1896), s. 453-472.

¹⁶ BOA. İ.DH. 519/35376. Lef. 3, 4.

¹⁷ Ayrıca yol ve köprü yapımı için bkz. BOA. İ.DH. 380/23057. BOA. İ.DH. 519/35376. Lef. 5.

¹⁸ Ö. Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, Cilt: 10, İstanbul 1956, s.1-26.

¹⁹ Ö. Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, TTK. Yayınları, Ankara 1988.

²⁰ Ö. Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, (İstanbul 1941), s.29-59.

²¹ Erhan Afyoncu, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2003, s.267-286.

sayımlarına dair ilk adım atıldı.²² Bu nüfus sayımlarını, temettuat sayımları²³, askere almak amaçlı yapılan çeşitli sayımlar, devlet ve vilayet salnameleri²⁴, seyyahların bildirdikleri nüfus verileri²⁵ ve İttihat ve Terakki döneminde yapılan nüfus sayımları²⁶ takip etti.

Osmanlı Devleti, 1831'den itibaren geniş idari üniteleri içerisine alan periyodik nüfus sayımları yapmıştır. İşte 1835 tarihli nüfus sayımları bu tarz tahrirlerdendir. Bu tarihte Kemah kazasındaki, askeri nüfusu belirlemek için de sayımlar yapılmıştır.²⁷ Çalışmada kullandığımız defter, Osmanlı nüfus sayımlarının neticeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Nüfus Defterleri serisinde bulunmakta olup “*NFS. d*” koduyla tanımlanmıştır. Defter, 15 Ocak 1835 tarihli ve NFS.d. 2619 numaralı olup 27 varaktır. Defterin ilk sayfasında “*Kemah Kazası Nüfus Defteridir*” kaydının hemen altında “*Harput Eyaleti Dersim Livası Kemah*”* ibaresi bulunmaktadır. Defterin ikinci sayfasında ise “*bâ irâde-i hazret-i padişahi Erzurum Sancağında kâin Kemah Kazası nefs-i kasabasının iş bu bin ikiyüz elli senesi Ramazan-ı şerifinin on beşinci günü tarihiyle kâffe-i tahrir-i nüfus defteridir ki ber-vech-i âtî zıkr olur*” şeklindeki kayıtlı defterin künyesi belirtilmiştir.²⁸

Kemah kazasında yapılan bu nüfus yoklaması, askerî amaçlı olup, sadece erkek nüfusun tespitini amaçlamıştır. Defterde önce mahalleler sonra ise köyler tek tek sayılmıştır. Kaza genelinde mevcut erkek nüfus, Müslim ve Gayr-i Müslim şeklinde iki grupta ele alınmıştır. Müslim nüfus yaş durumlarına göre değerlendirilmiş ve çocuklar sabî, gençler tûvâna ve yaşlılar ise ihtiyar olarak sınıflandırılmıştır.²⁹ Gayr-i Müslimler ise neferân şeklinde tanımlanmıştır. Müslim nüfus; sipahi, nizam, şeklinde, diyâr-ı âhir ise (sayımlarda kazada olmayan nüfus) dini ayırma da tabi tutulmadan sayılmıştır. Ayrıca kasabadaki mahalleler ve her bir köyün kaç hane olduğu tek tek tespit edilmiştir.

Defterde kişilerin yakınlık dereceleri; “*oğlu*”, “*karındaşı*”, “*yeğen*”, “*oğulluğu*”, “*ammisioğlu*” gibi ifadelerde somutlaştırılmıştır. Ayrıca kişilerin fiziksel özelliklerine dair boy uzunluğu için “*uzun*”, “*orta*”, “*kısa*” sıfatları kullanılırken, “*sakıllı*” ve “*bıyıklı*” olup olmadıkları eğer sakal ve bıyıkları var ise bunların renkleri “*kızıl*”, “*ağ*”, “*siyah*”, “*kır*”, “*sarı*”, “*kumral*” şeklinde belirtilmiştir. Diğer taraftan, çocuk ve genç yaşta olanları ifade etmek için “*şâbb-ı emred*” veya sadece “*şâbb*” sıfatları kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, “*sakal, bıyığı çıkmamış genç*”, ikincisi ise bıyığı yeni terlediği için “*dört kaşlı*” anlamında tanımlanmıştır. Ergenlik yaşındakiler için “*ter bıyıklı*” ifadesine yer verilmiştir.

1.Mahalleler

Şehir, sakinlerinin iş bölümüne tâbi olarak tarım dışı mal-hizmet ürettikleri ve bunları yakın çevresi veya daha geniş bir saha içinde pazarladığı yerleşim birimi şeklinde tanımlanabilir.³⁰ Tarım dışı üretim yapıldığından dolayı toprakları mirî arazi grubu haricinde bulunan şehir, bunun dışında bazı hususiyetlere de haizdir. Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan bakıldığında şehir, sosyal hayatın mesleklere, iş bölümlerine, farklı kültürel gruplarına göre

²²Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TÜİK Yayınları, Ankara 1997, s.10-20.

²³ S.Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Belleten*, LIX/225, Ankara 1985, s.395-412.

²⁴ Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller)*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1982, 17.

²⁵ Vital Cunet, *La Turquie d'Asie*, Cilt: I-IV, Paris 1892-1894.

²⁶ BOA. DH. SN. THR. 82/55. (1918 nüfus sayımı).

²⁷ Kemah kazasındaki Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusa ait mufassal defter için bkz. BOA. NFS. d. 2619; Kemah kazasında reyanın kefalet defteri için bkz. BOA. 2620.

* Kemah kazası bu dönem, Harput'un askeri açıdan idari bir merkez olmasından dolayı buraya bağlıdır. Diğer taraftan Kemah kazası idari açıdan Erzurum eyaletine ve mali açıdan Ma'adin-i Hümayun emanetine bağlı olduğu görülmektedir. BOA. İ.MSM. 326; C.RD.5059; D.CRD.40465; NFS.d. 2619 ; C. AS, 339/8; NFS.d 2612, 2614, 2620.

²⁸ BOA. NFS.d. 2619, s.1,3.

²⁹ BOA. NFS.d. 2619, s.3-27.

³⁰Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, VIII, *Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: 2, Ankara 11-15 Ekim 1976, s.1265-1274.

organize edildiği, müesseselerinin kesinlik kazandığı, girift insan münasebetlerinin bütün bir günlük hayata tesir ettiği yerleşme merkezi olarak ta görülmektedir.³¹ Ayrıca mahalleler şehirde ikamet eden insanların yaşam ve idari açıdan da en alt birimidir. Mahalle birbirini tanıyan, birbirlerinin hareketlerinden sorumlu ve dayanışma içinde bulunan kişilerin oluşturduğu topluluğun yaşadığı yerdir.³²

Osmanlı şehirlerinde ise mahallenin nasıl oluştuğunu anlamak için şehirlerin meydana gelişini hatırlamak gerekmektedir. Şehirler “*dâhil-i kal’a*” ve “*hâric-i kal’a*” olarak iki kısma ayrılmaktadır. Kayıtlarda, Kemah kasabası “*nefs-i Kemah*”,³³ “*kasaba-i Kemah*”,³⁴ şeklinde tanımlanmıştır. 1835 tarihli nüfus defterinde mahallelerin kale içerisinde olduğunu ifade etmek için her bir mahalle kaydının başında “*dâhil-i kal’a*” ibaresini görmek mümkündür. Tıpkı ilk dönem tahrir ve avarız sayımlarında olduğu gibi mahalleler ve köyler büyükten küçüğe göre tahrir edilmiştir. Ayrıca göze çarpan diğer bir durum ise mahallelerin tamamında Müslimlerin meskûn olduğu, Gayr-i Müslimlerin ise varoş olarak adlandırılan bölgede yaşadıklarıdır. Bu tarihte kasabanın mekânsal açıdan farklı kısımlarında, farklı etnik yapıların kümelenildiği söylenebilir.³⁵ 1835 sayımında XVI. yüzyılda kayıtlarda geçen dört mahalleden birisi olan Orta mahalle hariç, diğer üç mahallenin isimlerine rastlanmamıştır. 1835’de ise sekiz yeni mahallenin adına ilk defa rastlanmıştır. Bu durum XVI. yüzyıldaki diğer üç mahallenin farklı isimler aldığı düşüncesi akıllara getirmekle beraber, beş yeni mahallenin ise eski mahalleden koparak yeniden adlandırıldığı kuvvetle muhtemeldir. Çünkü XVI. yüzyılda mevcut mahallelerin nüfusu ile 1835’deki nüfus miktarları arasında büyük fark yoktur. İlk dönem mahallerin daha büyük olduğu bir gerçektir. Ayrıca Kemah kalesinin sınırları içerisinde, mahallelerin mekânsal dağılımının sınırlı olması bu varsayımı desteklemektedir.

Tablo:1 Kemah Mahalleri Müslim Nüfus

Mahaller	Hane	İhtiyar	Tûvâna	Sabî	Diyyâr-ı Âhir	Sipahi	Nizam
Aydiloğlu Mescit	59	37	33	43	25	3	4
Çorutlu Mescit	41	30	13	51	39	-	5
Gülâbi	72	29	45	109	36	5	11
Namazgâh	37	29	9	59	10	-	4
Orta Cami	128	51	81	160	63	2	9
Orta Mescit	49	22	26	61	19	-	7
Osman Efendi	30	15	16	28	10		4
Sultan Selim Cami	100	47	75	110	40	6	8
Taşbunad	32	19	16	40	17	4	1
Katibin Hesabı	548	287	314	711	269	20	50
Bizim Hesabımız	548	279	314	661	259	20	53

XVI. yüzyıl boyunca Kemah kasabasında mahalle sayısında hiçbir değişiklik olmamıştır. Bunlar; Câmî Mahallesi, Ahi Ferec mahallesi, Rumbacı mahallesi ve Orta mahallesidir.³⁶ 1642

³¹ Mahalle hakkında daha geniş bilgi için bkz. Musa Çadircı, “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, *Habitat II*, İstanbul 1996, s.257-263; Maurice M. Cesari, *Osmanlı Kenti*, (çev. A. Ataöv), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999; J.H.Kramers, “Mahalle”, *İ.A.*, Cilt:7, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s.144.

³² Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine Düşünceler”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: 4, İstanbul 1984, s.69.

³³ *BOA. NFS.d.2612;2614.*

³⁴ *BOA. NFS.d. 2619;2620.*

³⁵ *BOA. NFS.d. 2619.*

³⁶ *BOA. TD.387, s.788; TD. 168, s.15-18.*

tarihli sayımda mahalle kaydına rastlanmamıştır. Kayıta mahallelere rastlanmaması, Kemah kasabasında mahallelerin olmadığı anlamında gelmez. Bu durum defter tutma tekniği ile yakından alakalı olmalıdır. Yukarıdaki Tablo 1’de görüldüğü üzere 1835’de dokuz mahallenin varlığı tespit edilmiştir.³⁷ Kemah kasabasında Müslimler 548 hanede 1586 kişi ikamet etmektedir. Kasabanın varoşunda yaşayan Gayr-i Müslimler ise 39 hanede, 168 nefer bulunmaktadır. Kasabada toplam 587 hanede 1734 kişi yaşamaktaydı. Dikkati çeken diğer bir konu ise mahallelerin isim alma şekilleridir. Kemah kasabasındaki mevcut mahalle isimlerine bakıldığında, isim almalarında birkaç önemli sebebin etkili olduğu görülür. Mahalleler çok büyük oranda bir cami ve mescidin etrafında şekillenmiştir ve isimlerini bu ibadet hanelerden almışlardır. Bu durumu kurucularının isimlerini alan mahalleler takip etmektedir(bkz. Tablo 1.).

Kemah kasabasındaki mahallelerin kale surlarının içerisinde kalmış olmalarını, nüfus, ekonomik şartlar ve özellikle güvenlik konusuyla izah etmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti doğuda sınırlarını ileri bir hatta genişletip iç bölgelerde güvenliği sağladığında Erzincan, Hasankale ve Antakya gibi yerleşim birimlerinde mahalleler dâhili kaleden çıkıp sur dışında gelişim gösterebilmiştir. Dış tehdidin bertaraf edilmesi veya engellenmesi sınırın art bölgelerinde şehirlerin sur dışına doğru genişlemesi ve büyümesine zemin hazırlamıştır. Beyazıt (Doğu Bayazıt) örneğinde olduğu gibi sınırdaki kale yerleşimlerinde mahalleler ya şekillenememiş veya sur içerisinde kalmıştır. Kemah’ta ise dış tehdit olmamasına rağmen, yerel eşkıyalık hadiselerinin her dönem kendisini hissettirmesi, mahallelerin sur dışına taşmasına veya yayılmasına imkân vermemiştir.³⁸ Kısaca ifade etmek gerekirse ister dış ister iç tehdit olsun güvenlik meselesi, şehirlerin mekâna yayılmasını belirleyen önemli bir faktördür.

2.Köyler

Köylüler, Osmanlı toplumunda reaya, zümresindedir. Bunlar Osmanlı sosyal tabakalaşmasında kendilerine özgü bir yapıya sahiptiler. Köylü halk, reaya zümresi içerisinde bulunan esnaflardan ve konar-göçerlerden yaşam tarzı ve mükellefiyetleri açısından farklılık gösterirdi. Köylüler şehirli olmayan, ancak onlar gibi yerleşik hayatı olan insanlardı. “*Karye*” denilen toplu iskân mahallerinde yaşarlardı.³⁹ Çalıştıkları, ürettikleri ve yaşadıkları mekânlar ayrıydı. Buldukları ve yaşadıkları bölgenin coğrafi özellikleri, onların üretim, tüketim barınma kısaca sosyo-iktisadî hayatlarını belirleyen unsurdur. Köylüler, devlete karşı malî mükellefiyetlerini yerine getirirken, diğer taraftan da kendilerinin geleceği için çaba sarf etmekteydiler. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere bir tarım toplumu olan ve bu özelliğini son dönemlerine kadar devam ettiren Osmanlı nüfusunun çok önemli bir kısmı köylerde meskûndü. Bu durumu yapılan bütün nüfus sayımları teyit etmektedir. Benzer durumu Kemah kazasının idari yapılanmasında da gözlemlemekteyiz.

XVI. yüzyılda Kemah sancağına bağlı bağlı 12 nahiyede 363 köy vardı. 1642 tarihli avârız defterinde kaydedilen nahiyeye sayısı 8’dir. Nahiyelere bağlı 214 köy bulunmaktadır.⁴⁰ 1835’teki sayımda ise kaza idari açıdan nahiyelere ayrılmamıştır. Kazanın idari yapısı tek bir başlık altında toplanmıştır. Bu tarihte Kemah kazasına bağlı toplam 46 köy bulunmaktadır.⁴¹ XVI. yüzyılda köy sayısı 363, 1642’de 214 ve 1835’de ise 46’dır. Kemah kazasına bağlı nahiyeye ve köy sayısı devam surette düşmüştür. XIX. yüzyılın başlarında Gercanis ve Kuruçay nahiyeleri kendi adlarıyla anılan kazalara dönüşmüşlerdir. Bu durum Kemah kazasına bağlı köy sayısını oldukça

³⁷ Bu defterin tamamı 1121 sayfa olup Erzurum Eyaleti’ne bağlı 14 kazanın kayıtları sırasına göre şu şekildedir: Erzurum s.2-174, Bayburd s.178-297, Erzincan s.302-432, Tercan s.438-508, Kemah Kuruçay-Gercanis s. 514-631, Kelkit s.638-683, Şiryan s.686-730, Tortum s.734 -770, İspir s. 774-840, Hınıs s. 846-890, Kızucan s.898-919, Koğanis s. 926-964, Pasin s. 966-1036, Kiğı s. 1046-1121. *BOA. MAD. 5152.*

³⁸Bölgenin devamlı eşkıya baskısı altında olduğuna dair bkz. Abdulkadir Gül, *Dersim’deki Osmanlı,(Modernleşme Dönemi)*, İdil Yayınları, İstanbul 2015.

³⁹ Suraiya Faruqi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2006, s.59-62.

⁴⁰ İnaş, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Kemah Kazası”, s.837.

⁴¹ *BOA. NFS.d. 2619, s.3-27.*

aşağı çekmiştir. Diğer bir ifadeyle sınırları çok geniş bir bölgeyi içerisine alan Kemah kazasının statüsü korunsa bile idari üniteye bağlı köy sayısı periyodik bir şekilde düşmüştür.

Tablo:2. Kemah kazası Müslim Köylerin Nüfus Dökümü

Köyler	Hane	İhtiyar	Tûvâna	Sabî	Diyâr-ı Âhir	Sipahi	Nizam
Alpuşi	20	9	26	23	-	-	1
ArDOS	19	17	10	9	-	-	-
Atma	21	15	25	44	-	-	6
Avşin	2	3	2	-	-	-	-
Babu	13	13	12	14	-	-	2
Bargisor	20	21	26	30	5	-	1
Caferli	14	7	12	14	-	-	-
Çinariç	3	8	7	6	1	-	1
Dedek	21	14	21	42	15	-	2
Gamerik	9	5	9	2	-	-	1
Garni	3	3	6	4	-	-	-
Gemine	7	5	5	4	-	-	-
Hamugu	11	12	17	19	1	-	2
Hani Deresi	6	8	6	11	-	-	4
Herdif	11	9	16	16	-	-	1
Hoğos	61	57	58	64	3	-	15
Hoğut	5	6	6	6	-	-	1
Hoperik	3	3	5	8	3	-	2
İhtiki	43	19	30	58	18	-	6
İranos	7	5	7	5	-	-	1
İzinsor	33	21	38	41	3	6	8
Kigari	2	1	2	2	-	2	-
Korkop	9	8	8	20	1	-	3
Kömür	36	18	23	36	18	1	5
Marik	18	9	16	25	13	1	6
Mezraa	9	10	3	4	-	-	1
Minkar	23	19	17	36	5	-	-
Müşekrek	9	7	6	17	-	-	1
Nezgeb	13	11	25	26	1	-	1
Payiner	11	8	6	24	10	-	2
Pekerîç	4	3	6	9	-	-	-
Postu	27	16	15	36	15	-	5
Sitemi	37	25	32	55	4	-	2
Sunguru	15	13	9	19	13	-	1
Şökke	30	23	33	67	7	-	4
Tan	27	25	19	36	14	1	5
Tavginer	11	8	7	6	-	-	1
Terkiloh	23	21	35	34	-	-	6
Tımığı	5	5	6	4	-	-	1
Tımısı	12	6	10	16	6	-	2
Urfat	49	41	41	44	14	1	9
Uru	3	8	3	11	3	-	-
Üskübürt	97	63	108	55	2	1	21
Vaslı	16	13	21	26	9	2	2
Zoğa	7	2	13	10	1	-	-

Katip Toplam	855	626	831	1087	187	11	139
Bizim Toplam	825	623	808	1038	185	15	132

Tablo:3. Kemah Kazası Gayr-i Müslim nüfus

Köyler	Hane	Neferât	Diyyâr-ı Âhir
Nefs-i varoş	39	116	20
Diğer Pkeriç	21	98	23
Garni	11	42	3
Hezerik	14	65	1
Hoğos	40	127	1
Kömür	30	129	25
Marikom/Marik	33	148	18
Pkeriç	24	102	23
Pkeriç vankı	7	39	4
Tavginer	14	59	12
Tortan	12	82	10
Uru	1	7	-
Katip Toplam	260	1066	151
Bizim Toplam	246	1014	140

Tablo 2 ve 3 bakıldığında Kemah kazasında 825 hanede Müslim ve 246 hanede Gayr-i Müslim'in meskûn olduğu görülür. Müslim hanelerde 2801 kişi, Gayr-i Müslim hanelerde ise 1154 kişi yaşamaktaydı. Köylerdeki nüfus 3955 kişiden oluşmaktaydı. Müslüman nüfus 4387 kişi (%77,1), Gayr-i Müslim nüfus ise 1302(%22,9) kişidir. Nüfusun büyük bir çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Kasaba ve köylerde yaşayan nüfusun toplamı 5689 kişidir. Kadın nüfus sayılmamış ancak kazada erkek nüfus aşağı yukarı kadar kadın nüfusunun da yaşadığını tahmin etmek zor değildir. Ayrıca bir hanenin ortalama 6 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir.

3. KAZA NÜFUS HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

Osmanlı nüfus sayımlarının bir geleneği olarak nüfus, yaşa baremlerine göre de tasnif edilmiştir. Bu uygulama 1835 tarihli nüfus sayımında da görülmektedir. Kemah kazasında Müslim nüfus yaş durumlarına göre değerlendirilmiş ve çocuklar sabî (1-14 yaş), gençler tûvâna (15-40 yaş) ve yaşlılar ise ihtiyar şeklinde (41 ve üstü yaş) tasnif edilmiştir. Gayr-i Müslim nüfus için bu tanımlama geçerli değildir. Bunun yerine nüfus neferât şeklinde tek bir başlık altında toplanmıştır.

Sabî: Klasik tahrir kayıtlarında ergenliğe girmemiş çocuklar *mücerred* şeklinde adlandırılmıştır. İncelenen defterde ergenlik çağına varmamış olanlar *sabî* terimiyle (1-14 yaş arası) ifade etmektedir. Müslüman nüfus içerisinde sabî olarak adlandırılanların sayısı kasabada 661 kişi, köylerde 1038 kişi toplamda ise 1699 kişidir. Çocuklar kazadaki Müslüman nüfusu içerisinde %38,7'lik dilimi oluşturmaktadırlar. Kazada çocuk oranı yüksektir. Ayrıca bu durum kazada doğum oranının yüksek olduğunun da ispatıdır.

Tûvâna: Kelime kuvvetli, dinç anlamına gelmekte olup, askerlik yapabilecek yaşta ve fiziksel yeterlilikte olan 15-40 yaşındaki nüfusu tanımlamak için kullanılmıştır. Bazı kayıtlarda bu terime denk olarak "*matluba muvafik*" yani nüfusun askerlik yapabilir bir kısmını tanımlamak için kullanılmıştır. Tûvâna sınıfına giren Müslüman nüfus kasabada 312 kişi köylerde ise 808 kişi olup toplamda 1122 kişidir. Tûvâna kaza nüfusu içerisinde %25,5'lik bir orana sahiptir.

İhtiyar: Klasik tahrir kayıtlarında bu terimin yerine *pir-i fânî* tabiri yaygın kullanılmaktaydı. Sonra ki sayımlarda çoğunlukla ihtiyar yerine *müsinn* tabiri tercih edilmiştir. Bazen bu grubu tanımlamak için yukarıdaki iki tabirin yerine “*matluba muvafik olmayan*” yani askerlik yapabilecek durumda olmayan şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca *amel-mânde* terimi de nüfusun bu kısmını kapsamaktadır. Bu sayımda ihtiyarlar kasabada 279 kişi, köylerde ise 623 kişidir. İhtiyarların toplamı ise 902 kişidir. Müslüman nüfus içerisinde oranı %20,5’dir.

Sipahi ve Nizam/Nizamiye Askerleri: İncelenen defterde Müslim nüfus içerisinde askerlikle ilişkisi olanların isimlerinin altında “*sipahi*”, “*nizam*”, “*silk-i askeride*”, “*asker-i nizamiyede*” şeklinde kayıtlar düşülmüştür. 1835’deki kayıtlardan anlaşıldığı üzere Kemah kazasında askeri yapılanma içerisinde eski ve yeni ordunun izleri görülmektedir. Tımarlı sipahiler uzun yıllar Osmanlı eyalet ordusunun en önemli kısmını oluşturmuştur. Başta toprak düzeninde ki bozulma olmak üzere daha birçok gerekçeden dolayı bu askeri yapılanma önemini kaybetmiştir. Kazada bulunan sipahiler bugünkü karşılığı ile jandarma görevi üstlenmişlerdir. Diğer taraftan modernleşmeyle birlikte kurulan yeni ordu birliklerinin yansımalarını Anadolu’da görmekteyiz. Nizam veya Nizamiye askerleri de bu yeni askeri yapılanmanın Kemah kazasında yansımasıdır. Kazada sayısı azımsanmayacak kadar kişi yeni ordu için silahlata alınmıştır. Kemah kasabasında 20 sipahi, 53 nizamiye askeri, köylerde ise 15 sipahi, 132 nizamiye askeri bulunmaktaydı. Kazada toplam 35 sipahi ve 185 nizamiye askerinin varlığını görmekteyiz. Asker sayısı 220 kişidir.

Diğer-ı Âhir/İç Göçler: 1835 tarihli nüfus defteri kayıtlarında dikkati çeken diğer bir husus ise kazadan dışa yönelik göç olgusudur. Göçler *diyâr-ı âhir* ibaresiyle ifade edilmiştir. Köylerde meskûn Müslimlerden 185, Gayr-i Müslimlerden 140, kasaba merkezinde Müslimlerden 259 ve Gayr-i Müslimlerden ise 20 kişi kaza dışına göç etmiştir. Neticede 604 kişi (% 10,6) kazadan dışa doğru göç etmiştir. Kemah kazası özelinde yaşanan bu nüfus hareketi iç göç şeklinde ifade edilebilir. Bu nüfus hareketi, genellikle ihtiyaçları karşılamak veya hayat standartlarını iyileştirme ümidiyle ortaya çıkmıştır. İç göçler bazen isteğe bağlı bir şekilde gerçekleşirken (sosyo-ekonomik kaygılar), bazen ise mecburi nedenlerden (savaş, doğal afet, siyasi baskılar vb.) dolayı meydana gelen bir süreçtir. Aslında iç göçleri, bir problem değil, var olan problemlerin çözümüne yönelik olan bir çıkış yolu olarak da düşünülebilir. Ancak Osmanlı merkezi yönetimi, her dönem karşılaştığı nüfus hareketlerini kontrol edebilme gayretinde olmuştur

Klasik dönemde Osmanlı toplumundaki fertler, mer’î kanunların sınırları içerisinde, düzeni bozmamak şartıyla, seyahat veya hareket etme özgürlüğüne sahiptiler. Genellikle nüfus hareketliliği, ticaret amacıyla yapılan seyahatler, hacca gidiş-dönüşler, eğitim maksadıyla yapılan seyahatler gibi dar ölçekli ve kontrollü yer değiştirmeler şeklindeydi. Bu geçici göç hareketleri, toplumsal ve ekonomik düzeni bozacak ve kargaşaya sebep olacak eylemler değildi. Ancak özellikle konar-göçerlerin denetimden çıkma gayretleri ve büyük isyan hareketleri ve afetler neticesinde yaşanan iç göçler büyüklükleri nispetinde birçok olumsuzluğa sebep olmaktadır.

Osmanlı toplumunda iç göçler, bölgeler, şehirler, kasabalar ve köyler gibi yerleşimlerin birinden, bir diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri olarak görülmektedir. İç göçler imparatorluğun genel nüfus oranını değiştirmezken, şehir ve kırsal kesimin nüfus oranlarını değiştirmektedir. Yaşanmış olan bu göç olgusu neticesinde, başta büyük şehirler olmak üzere, nüfus çeken diğer yerleşim birimlerinin nüfus oranları sürekli artarken, kırsal yerleşim birimlerinin nüfus miktarı ise sürekli azalmaktaydı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren sürekli yaşanan iç göçler neticesinde nüfus yapısında değişim yaşayan taşra yerleşmelerinden birisi olarak Kemah kazasıdır. İç göçlerde, göç eden bir kişi veya grubun ömrünün, bir vaktine kadar hayatını sürdürdüğü bir mekândan, tanımadığı, kısmen tanıdığı veya hakkında bilgi sahibi olduğu yeni bir mekâna göç etmesi hususu, o dönemin sosyal, ekonomik, güvenlik ve muvâsalat

şartları hesaba katıldığında çokta kolay bir durum olmasa gerekir. Bu bakış açısıyla kaza nüfusunun imparatorluk topraklarının herhangi bir yerine göç etmelerinin bir veya birden fazla gerekçesi olmalıdır. Gerekçeler arasında işsizlik yani ekonomik vaziyet, elde bulunan sermayenin daha uygun bir yerde değerlendirilmesi, eğitim, küçük bir yerleşim biriminde yaşayamamak, vergi veya diğer mükellefiyetlerden kaçmak, kan veya namus davaları, güvenlik veya eşkıya baskısından kaçmak gibi ma'kul gerekçeleri sayabiliriz.

Engelliler: İncelenen defterin bütünü içerisinde kazada askerliğe elverişli olmayan engelli nüfusun varlığına dair kayıtlara rastlanmıştır. Kaza nüfusunun az bir kısmı, *âmâ* (kör), *çolak*, *topal*, *meczip* veya *divane* (deli), *alil* (sakat), *yekçeşm* (tekgöz), *hadım* ve *amel-mânde* (mükellefiyetlerine yerine getirmeyen) gibi fiziksel ve zihinsel engellidir. Diğer taraftan engellilerin tamamı amel-mânde grubuna dâhil edilebilir. Ancak amel-mânde sayılanların tamamı engelli değildir. Bu gruba girenler; büyük oranda fiziksel ve zihinsel engelli, aşırı yaşlı olanlar, hadımlar, yaralılar, tedavi gören hastalar ve bazen de hiçbir gerekçe gösterilmeden genel bir ifadeyle askerlik görevini yerine getirmeyenlerden oluşmaktadır. Nüfus defteri verileri esas alınarak yapılan hesaplamada; Müslim nüfustan amel-mânde 21, ayak ve el sakatlığı olanlar 8, gözden engelliler 10, zihinsel engelliler (mecnun, divane, meczip) 9, hadım 1, mecrûh 3 toplam 52 kişi engelli sınıfına dâhildir. Gayr-i Müslim nüfustan amel-mânde 12, ayak ve el sakatlıkları olanlar 2, gözden engelliler 3, zihinsel engelliler 1, mecrûh 1 toplam engelli 19 kişi. Toplam Müslim nüfusuna göre engelli oranı %1,1, Gayr-i Müslim nüfus içerisinde ise bu oran %1,4'dür.

4. SONUÇ

Kemah kalesi, kasabanın kurulmasında çok önemli bir yere sahiptir. Kemah'ın sancak merkezi olmasının yegâne sebebi güvenlik, stratejik konumu ve kalenin öneminden kaynaklanmıştır. Surlar içerisindeki kasabanın gelişimi, kale ile paralellik göstermiştir. Kemah, Osmanlı idaresine girdikten sonra önce kendi ismiyle anılan sancak merkezi haline getirilmiştir. Sonra idari yapılanmadaki değişikliklerde sancak statüsünden çıkarılmıştır. İdari açıdan oldukça geniş bir bölgeyi sınırları içerisinde olan Kemah kazası, yeni idari düzenlemelerde giderek küçülmüştür. Kemah kazasının merkezi bir kasaba hükmünde olup, şehre dönüşmemiştir. Köyler birbirinden uzak ve az miktarda nüfus tutan kır iskân birimleri görünümündedir. Nüfusun çok büyük bir kısmı Müslimlerden oluşma ve ağırlıklı olarak köylerde yaşamaktadır. Gayr-i Müslim nüfus, kaza nüfusu içerisinde yaklaşık 4/1 oranındadır. Nüfus ağırlıklı etnik açıdan ayrı idari birimlerde meskündür.

Kemah kazasında ova yoktur. Bu sebepten köyler vadi boyunca mekâna yayılmıştır. Köyle 1000-2000 metre arasındaki yükseltilerde, eğilimin yamaç şeklinde nitelendireceğimiz kısımlarda kurulmuştur. Köylerin kurulduğu mıntikalarda tarıma elverişli tarım arazisi oldukça azdır. Ayrıca köylerin nüfus tutma potansiyelini önce Erzincan sonrada Malatya ile mukayese ettiğinizde oldukça düşüktür. Kemah'a bağlı köyler nüfus tutabilme kabiliyeti açısından Kuruçay, Gercanis ve Eğin kazalarıyla benzerlik göstermektedir. Köylerin araziye dağılımını, kısmen ekilebilecek arazi, arazi eğimi ve su kaynakları belirlemektedir. Ağırlıklı olarak tarım susuz yapılmaktadır.

Kemah kazasının kurulduğu coğrafya, büyük miktarda nüfusu besleyebilecek yeterli tarım arazisine sahip değildi. Kazada ağırlıklı olarak susuz hububat tarımı ve kısmen su kaynaklarına yakın iskân birimlerinde bağ ve bahçeciliğin yapıldığı gözlemlenir. Karasu nehri bir idari sınır olmanın yanı sıra kazanın su kaynağıdır. Mevcut ulaşım imkânları, seyahat, ticaret ve güvenlik açısından pek uygun değildir. Bu olumsuzluklar, Kemah kazasının Erzincan, Harput ve Malatya'nın iktisadi ve sosyal bakımdan hinterlandından uzak bir mntıkada bulunmasına zemin hazırlamıştır. Zirai potansiyelin düşük düzeyde olması, kaza merkezindeki zanaat ve ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Kasaba merkezinde faaliyet gösteren birkaç esnaf zümresinin haricinde, yeteri düzeyde esnaf kolu gelişmemiştir. Mevcut esnaf zümresi ise hizmet üreten, perakende mal satan fırıncı, kasap, marangoz, berber ve keleşçi gibi gruplardan ibarettir. Nüfus,

ekonomik vaziyet, konum, üretim ve tüketim potansiyeli gibi parametrelere bakıldığında aslında kasaba merkezi, kendisine bağlı köy birimleriyle benzerlik arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle Kemah merkezi o dönemim şartları içerisinde büyük bir köy görünümündedir.

Diğer taraftan Kemah kazasında iskân ve nüfusu belirleyen en önemli etken güvenliktir. Dersim eşkıyası bölgenin güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak varlığını her dönem korumuştur. Kemah ve havalisine yönelik periyodik olarak yılın belirli dönemlerinde ve plan dâhilinde bir tehdit şeklinde gelişmiş olan eşkıyalık, yöre halkı tarafından büyük bir illet olarak algılanmıştır. Ayrıca Kemah'ta merkezi iktidara eklemlenmiş, onun gücünden beslenen hatta idari ve askeri açıdan merkezi yönetimin tercih ettiği feodal ailelerin varlığı gözlemlenmiştir. Bu aileler arasında öne çıkan Sağıroğlu hanedanlığıdır. Bu aileye mensup birçok kişinin hem Kemah hem de Dersim bölgesinde idarecilik yaptığını belgelerden takip etmekteyiz. Kapılarında silahlı adamları olan büyük konaklarda yaşayan bu aileler tam bir feodal beydiler. Bu yapı, bölgede fazla rantın ve nüfusun oluşmasına imkân vermemiştir. Diğer taraftan merkezi iktidarın bölgeye yönelik tutumunun temelini, güvenlik eksenli politikaların oluşturmuştur.

Kemah kazasında yaşanan iç göç olgusu 19.yüzyılın ortalarında itibaren kesif bir hal aldığı anlaşılıyor. Kemah'tan başta İstanbul olmak üzere büyük yerleşmelere yoğun nüfus hareketini varlığına rastlanmıştır. Yaşanan göçlerle birlikte, Kemah'taki nüfusun dinamik bölümü gitmiş, daha az girişimci, atıl, kısmen cesareti kırılmış, daha az dinamik kesimi kalmıştır. Muhtemelen geride kalan nüfusun da çok büyük bir kısmı mevcut durumdan memnun olmayıp, büyük yerleşmelere göç eğilimindeydi. Göçler, Kemah'ın sosyal ve ekonomik yönden gelişme hızını düşürmüştür. Göç edenlerin sadece üretici bir grup olarak değil aynı zamanda da tüketici oldukları dikkate alınır, göç veren Kemah kazasının bir pazar olarak avantajını kaybettiği ve bunun da başta esnaf gruplarına büyük darbe vurduğunu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Kemah'tan göç edenler, geride kalan her şeyi kaderleriyle baş başa bırakmışlardır. Ayrıca göçler Kemah merkezi olmak üzere, iskân birimlerinin giderek küçülmesine, bazı köylerin tamamen boşalmasına vesile olmuştur. Maktu tarzı vergilendirmeden dolayı, geriye kalan Kemah ahalisi üzerine daha fazla vergi ve diğer mükellefiyetlerin yüklenmesine zemin hazırladı. Bu durum, geride kalanlar için fakirliğin daha da çekilmez hal alması anlamına gelmekteydi. Bu durum hem büyük şehirleri hem de taşradaki gündelik yaşamı geri dönülmez değişim ve dönüşüm sürecine sokmuştur.

Bu çalışma; "Tarihi Coğrafya Çalışmalarına Katkı Osmanlı Dönemi Obsesif ve Mantıksal Esnekliği Olan Topluluklar Üzerine Çalışmalar" adlı proje Erzincan Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü (SBA-2016-332) tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları*

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnifleri.

(BOA.) İstanbul.C.AS.	:Cevdet Askeri.
EV. d.	:Evkaf Defteri.
HR. MKT.	:Hariciye Nezaret Mektubî Kalemi.
İ.DH.	:İradeler Dâhiliye.
İ.MMS.	:İradeler Meclis-i Mahsûs.
KKA.	:Kuyud-ı Kadime Arşivi.
MAD.	:Maliyeden Müdevver Defterler.

*Metin içerisinde arşiv vesikalarının künyeleri belirtilmiştir.

- MKT. MHM. :Mektubî Mühime Kalemi.
 NFS. d. :Nüfus Sayım Defterleri.
 TD. :Tapu Tahrir Defteri.

2. Kaynak ve Araştırma Eserler

- Afyoncu, E.(2003). “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul, s.267–286.
- Barkan, L.Ö.(1941). “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, (İstanbul), s.29-59.
- Barkan, L. Ö-Merçili, E. (1989). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, Ankara: TTK Yayınları.
- Barkan, L.Ö.(1956). “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, Cilt: 10, İstanbul, s.1–26.
- Başbüyük, A. (2004). *Kemah İlçesinin Coğrafyası*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Cesari, M. M. (1999). *Osmanlı Kenti* (çev. A. Ataöv), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- Cunet, V.(1892-1894). *La Turquie d’Asie*, Cilt: I-IV, Paris.
- Çadircı, M.(1996). “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, *Habitat II*, İstanbul, s.257-263.
- Duman, H.(1982). *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)*, İstanbul: IRCICA Yayınları.
- Ergenç, Ö.(1976). “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII, Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: 2, Ankara 11-15 Ekim, s.1265-1274.
- Ergenç, Ö.(1984). “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine Düşünceler”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: 4, İstanbul, s.69-81.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul 1314.
- Faruqi, S.(2006). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Gül, A.(2015). *Dersim’deki Osmanlı, (Modernleşme Dönemi)*, İstanbul: İdil Yayınları.
- Gül, A.(2011). “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies Volume 3 / 1*, s.113-129.
- İnbaşı M. “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Kemah Kazası”, https://www.academia.edu/28702541/829.852_Prof_Dr_Minbasi_Kemah_Sanca%C4%9F%C4%B1.pdf.
- Karal, E. Z.(1997). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: TÜİK Yayınları.
- Kramers, J.H.(1993). “Mahalle”, *İA*, Cilt:7, İstanbul: MEB. Yayınları, s.144-143.
- Kütükoğlu, S.M.(1985). “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Belleten*, *LIX/225*, Ankara, s.395-412.
- Miroğlu, İ.(1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara: TTK. Yayınları.
- Şahin, İ.(2002). “Kemah”, *D.V.İ.A*, Cilt:25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taylor, J.G.(1868). “Journal of a Tour in Armenia, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Dersim Dag in 1866”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 38, s. 281–361.
- Yorke, V. W.(1896). “A Journey in the Valley of the Upper Euphrates Source”, *The Geographical Journal*, Vol. 8, No. 5 (Nov.), s. 453-472.